

NAMİQ ABBASOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: namiq-araz@mail.ru

MACLURA POMIFERA (RAF.) C.K.SCHNEID (NARINCI MAKLURA) – NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKA FLORASI ÜÇÜN YENİ NÖVDÜR

Məqalədə 2017-ci ildə aparılan tədqiqatlar zamanı Naxçıvan MR-in Culfa şəhəri ərazisində Tutkimilər (Moraceae Link.) fəsiləsinin Maclura Nutt. cinsinə aid və muxtar respublika florası üçün yeni olan Maclura pomifera (Raf.) C.K.Schneid. – Narıncı mاکlura növü aşkar edilmişdir. Bu növün biokoloji, yayılma zonaları, biokimyəvi xüsusiyyətləri və istifadə perspektivləri haqqında məlumatlar verilir.

Açar sözlər: mاکlura, növ, flora, dekorativ bağçılıq, introduksiya, dərman əhəmiyyəti.

Tutkimilər fəsiləsinin (*Moraceae* Link.) nümayəndələri ağac və nadir hallarda kol bitkiləridir. Yarpaqları növbəli düzülür və yarpaqaltlıqları vardır. Çiçəkləri xırda, bir-cinslidir. Meyvələri çəyirdək meyvə və ya fındıqca meyvədir. Fəsiləyə daxil olan növlərin əksəriyyətində meyvələr mürəkkəb şirəli olub, meyvə yuğumunda toplanmışdır. Bu fəsilənin Yer kürəsində (əsas etibarilə tropik qurşaqda) 65 cinsi və 1500 növü məlumdur [1, s. 210-211]. Azərbaycanda 4 cins, 6 növ [13, s. 132], Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə 2 cins və 4 növü [2, s. 122] yayılmışdır. Fəsilənin əhəmiyyətli cinslərindən biri də *Maclura* Nutt. cinsidir. Bu cinsin Yer kürəsində 11 növü məlumdur [15; 16]. Çiçəkləri ikievlil, erkək çiçəkləri 4 bölümlü, dişi çiçəkləri də 4 bölümlü çiçəkyanlılığına malik olub, kürəşəkilli çiçək qrupunda toplanmaqla, meyvələri lətlidir. Cinsə daxil olan növlərin hamısı bütöv yarpaqlı ağaclardır [8, s. 68; 13, s. 136]. *Maclura* Nutt. cinsinin *Maclura pomifera* (Raf.) C.K.Schneid. növü Azərbaycanın dağ və dağətəyi zonalarında, dekorativ bitki kimi park və bağlarda becərilir. Xalq arasında “meymun alması” və ya “adəm alması” kimi tanınan bu bitki Azərbaycana 1930-cu illərin əvvəlində gətirilmiş və introduksiya olunaraq əkilmişdir. Bu növə ən çox Azərbaycanın aran zonalarında – Salyan rayonunda parklarda dekorativ bitki kimi rast gəlinir [17]. 2017-ci ildə aparılan elmi-tədqiqatlar zamanı bu növ tərəfimizdən Culfa şəhərində mədəni şəraitdə aşkar edilmişdir. Bu növ adları göstərilən ədəbiyyat mənbələrinin heç birində Naxçıvan MR florası üçün göstərilməmişdir [1; 2; 5; 8; 12; 13, 14].

Bu növün son müasir təsnifat sistemlərinə görə adlandırılması və yerləşdirilməsi [15; 16; 17; 18] aşağıdakı kimidir:

Regnum – Plantae

Divisio – Magnoliophyta

Classis – Magnoliopsida

Subclassis – Rosidae

Ordo – Rosales

Familia – Moraceae Link.

Subfamilia – Moraideae

Tribus – Moreae

Genus – *Maclura* Nutt.Species *Maclura pomifera* (Raf.) C.K.Schneid – Narıncı maklura

M. pomifera (Raf.) C.K. Schneid. 1906, III. Handb. Laubholz. 1: 806 – Ioxylon pomiferum Raf. 1817, Amer. Month. Mag. 2: 118 – *Maclura aurantiaca* Nutt. 1818, Gen. North Amer. Pl. 2: 233.

Maclura pomifera (Raf.) C.K.Schneid – Narıncı maklura. Hündürlüyü 20 m-ə qədər olan ağac bitkisidir. Yarpaqları tünd-yaşıl olub, əsasından tıkanıcıqlı, yumurtavari və ya uzunsov-yumurtavardır, itidir, alt tərəfi bəzən tükcüklü olmaqla, uzunluğu 5-15 sm, eni isə 4-10 sm-dir. Meyvələri iri, kürəşəkilli, 10-15 sm diametrində, qırıqıqlı, yaşıl – tünd rəngli olub, xarici görünüşçə portağala oxşardır (şəkil). Elə buna görə də ona həm də xalq arasında "hind portağalı" da deyilir [17; 9. s. 51:]. May-iyun aylarında çiçək açıb və avqust-sentyabr aylarında isə meyvə verir. İlk dəfə Şimali Amerikadan təsvir edilmişdir. Cənubi Qafqazın cənubi-qərb, şimal hissəsində və Talışda mədəni şəkildə becərilir [5, s. 68; 6, 241; 8, s. 490; 13, s. 137]. Torpağa tələbkar deyildir, işıqsevəndir və quraqlığa davamlıdır [6, 241-242; 7, s. 51]. Ədəbiyyat məlumatlarına görə meyvələri bioloji aktiv maddələrlə – flavonoid, triterpen, fitosterin, amin turşular və vitaminlərlə zəngindir. Elə buna görə də xalq və elmi təbabətdə geniş istifadə olunur [3, s. 150]. Meyvələri yeməli olmasa da müalicəvi əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Makluranın az öyrənilməsinə baxmayaraq xalq təbabətində bitkinin ekstraktlarından bir çox xəstəliklərin – dermatit, prostatit, radikulit, xora, xərçəng, hipertoniya, ürək-damar və sair xəstəliklərin müalicəsində geniş istifadə edilir [9 s. 52; 4, s.127; 18]. Acı meyvə şirəsinin tərkibində süd (lateks) vardır. Bu şirənin tərkibində yağ turşularının efirləri şəklində çoxlu miqdarda siklik triterpen spirtləri vardır. Oduncağı gözəl və parlaq olduğuna görə mebel sənayesində, möhkəm olduğuna görə isə toma aparatlarının hazırlanmasında istifadə olunur. Maraqlı cəhətlərindən biri də 300-400 qram ağırlığında olan meyvələrindən uşaqlar futbol topu kimi də istifadə edirlər [15; 16]. Makluranın meyvələrinin tərkibi müxtəlif maddələrlə zəngin olub, tut meyvəsinə oxşayır, lakin ondan fərqli olaraq yeməli deyildir [4, s. 127]. Meyvələrinin tərkibində flavonoid birləşmələri olduğuna görə antikanserogen təsirə malikdir. Həmçinin meyvələrinin sarı-narıncı (portağal rəngində) rəngdə olmasının səbəbi də bu maddələrdir [4, s. 127; 11]. Meyvələrinin tərkibində izoflavonoid piqmentləri (pomiferin) vardır. Bitkinin adı onun tədqiqi ilə məşğul olan alim Vilyams Makluranın adı ilə və onun tərkibi ilə bağlıdır [4, s. 127; 18]. Meyvələrindən antibiotik, funqisid və yağlar üçün antioksidant məhsulları alınır. Yarpaqları ipək qurdu (*Bombix mari* L.) üçün yaxşı yem hesab olunur [4, s. 127]. Cənubi Qazaxıstanda bu bitkinin tədqiqi ən aktual məsələlərdən biri hesab olunur. Hal-hazırda Cənubi Qazaxıstanda bu sahədə maraqlı elmi-tədqiqat işləri aparılır [9, s. 52-52]. Narıncı makluranın bir çox dəyərli müalicəvi xüsusiyyətləri də elə onun kimyəvi tərkibi ilə əlaqədardır. Ədəbiyyat məlumatlarına görə meyvələrinin biokimyəvi analizi zamanı tərkibində 18 kimyəvi elementin olduğu müəyyən edilmişdir. Bunlardan da ən çoxu K, Ca, Mg, Si, P və Na makroelementləri təşkil edirlər (cədvəl) [9, s. 52].

Makluranın meyvələrinin və ekstraktlarının mineral tərkibi

№	Element	Meyvələr mq/q	Spirтли ekstrakt mq/q	Heksanlı ekstrakt mq/q	Yağlı ekstrakt mq/q
1.	K	20,235	16,594	13,614	10,318
2.	Ca	5,459	3,398	3,216	4,137
3.	Mg	2,326	2,513	1,526	1,349
4.	Si	1,232	0,934	1,013	0,754
5.	P	1,214	0,824	1,331	2,095
6.	Na	0,317	0,264	0,134	0,134
7.	Al	0,065	0,005	0,005	0,004
8.	Fe	0,063	0,031	0,008	0,055
9.	Sr	0,061	0,003	0,013	0,051
10.	Cu	0,005	0,003	0,011	0,004
11.	Mn	0,004	0,003	0,001	0,004
12.	Pb	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
13.	Ni	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
14.	Mo	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
15.	Cr	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
16.	Sn	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
17.	Bi	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
18.	V	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001

Şəkil. *Maclura pomifera* (Raf.) C.K. Schneid.

Narıncı maklura yüksək dekorativ xüsusiyyətləri, quraqlığa və şaxtaya davamlılığı, torpağa az tələbkar olması ilə əlaqədar olaraq, bitkilərin təsərrüfat əhəmiyyətinə münasibətdə və dekorativ bağçılıqda istifadə edilməsinə görə ən qiymətli və perspektivli bitkilərdən biri hesab olunur. Bu xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, bu növün gələcəkdə

AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresursalar İnstitutunun Nəbatat bağında çoxaldılması, Naxçıvan MR-in yaşllaşdırılmasında, tıkanlı canlı çəpər kimi bağlarda və parklarda, meşə kənarlarında, əkin sahəsi ətraflarında, həmçinin fitomeliiorativ qoşuyucu zolaqların salınmasında istifadəsi tövsiyə edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurbanov E.M. Ali bitkilərin sistematikas: Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti, 2009, 429 s.
2. Talibov T.H., İbrahimov Ə.Ş. Naxçıvan Muxtar Respublikası Florasının taksonomik spektri. Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 350 s.
3. Воробьев Г.И. Древесные породы мира. Т. II, Москва: Лесная промышленность, 1982, 352 с.
4. Вульф Е.В., Малеева О.Ф. Мировые ресурсы полезных растений: пищевые, кормовые, лекарственные и др. Ленинград: Наука, 1969, 566 с.
5. Гроссгейм А.А. Флора Кавказа. Т. III, Баку: Изд-во АН Азерб. ССР, 1945, 521 с.
6. Карпун Ю.Н. Субтропическая декоративная дендрология: Справочник. С.-Петербург, 2010, 558 с.
7. Козловский Б.Л., Огородников А.Я., Огородникова Т.К., Куропятников М.В., Федоринова О.И. Цветковые древесные растения Ботанического сада Ростовского университета (экология, биология, география). Ростов на Дону, 2000, 144 с.
8. Конспект флоры кавказа. Т. III, ч. 2, Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2012, 623 с.
9. Коротков В.А., Кухтенко А.С., Ордабаева С.К. Анализ элементного состава плодов и экстрактов мажоры оранжевой // Вестник Каз.НМУ, 2013, № 5 (3), с. 51-53.
10. Растительные ресурсы. Т. 1, Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2008, 421 с.
11. Справочное руководство по древесине. Москва: Лесная промышленность, 1979, 549 с.
12. Флора СССР. Т. V, Москва-Ленинград, 1936, 762 с.
13. Флора Азербайджана. Т. III, Баку: Изд-во АН Азерб. ССР, 1952, 411 с.
14. Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). С.-Петербург: Мир и семья-95, 1995, 990 с.
15. https://en.wikipedia.org/wiki/APG_IV.
16. <http://www.catalogueoflife.org/annual-checklist/2017>.
17. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
18. <http://webcache.googleusercontent>.

Намиг Аббасов

MACLURA POMIFERA (RAF.) C.K.SCHNEID (МАКЛЮРА ОРАНЖЕВАЯ) – НОВЫЙ ВИД ДЛЯ ФЛОРЫ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

В ходе проведенных исследований в 2017 году на территории города Джульфа Нахчыванской Автономной Республики нами выявлен новый вид *Maclura*

pomifera (Raf.) C.K.Schneid. (мажюра оранжевая), относящийся к роду *Maclura* Nutt. из семейства *Moraceae* Link. (тутовые) для флоры Нахчыванской АР. В статье представлены данные о биоэкологических, биохимических особенностях, о зонах распространения и перспективах использования этого вида.

Ключевые слова: мажюра, вид, флора, декоративное садоводство, интродукция, лекарственное растение.

Намиг Аббасов

MACLURA POMIFERA (RAF.) C.K.SCHNEID AS A NEW SPECIES FOR THE FLORA OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

During the researchers conducted in 2017 we have been found *Maclura pomifera* (Raf.) C.K. species of the *Maclura* Nutt. genus of *Moraceae* Link. family in the territory of Julfa city of the Nakhchivan Autonomous Republic and this species is new for the flora of the Nakhchivan Autonomous Republic. The paper presents data on bioecological, biochemical features, the distribution zones and use prospects for this species.

Keywords: *maclura*, species, flora, ornamental gardening, introduction, medicinal plant.

(Akademik Tariyel Talibov tərəfindən təqdim edilmişdir)